

רצועת מדחום בשבת

שאלה: בשנים האחרונות ייצרו מדחום בצורה של רצועה (סרט דק) ומשתמשים בו על ידי הנחת הרצועה על המצח, ואז מתנוצצים בסרט אותיות לועזיות או ספרות או משבצות.
מדחום מסוג זה מיוסד על שיטת גבישי קריסטל שמאירים. ונתעוררה שאלה האם מותר להשתמש ברצועה מעין זו (הנקראת גם גלאי-חום) בשבת או שיש לאסור משום חשש פתב.

תשובה: לפני הדיון בשאלה יש להדגיש שמדובר למעשה בארבעה סוגים שונים של גלאי-חום.

1. רצועת מדידת חום שהאותיות לא נראות בה כלל לפני השימוש, ולאחר השימוש מתגלות האותיות או חלקן, וגם אז אין הן מגלות את מידת החום אלא רק מגלות אם יש או אין חום.
2. רצועה כנ"ל שיש בה ספרות שלא נראות כלל לפני השימוש, אך לאחר השימוש מתגלות הספרות ומראות את מידת החום של החולה.
3. רצועת מדידה שבה האותיות או הספרות נראות גם לפני השימוש, ובעת המדידה חל שינוי צבע בלבד בחלקן.
4. רצועה בה הספרות קבועות בצבען ובצורתן שאיננה משתנה בזמן השימוש, ומידת החום מתגלה על ידי שינוי צבע של משבצת הנמצאת ליד הספרה המתאימה, אך לא חל שינוי בספרה עצמה.

דיון

ראשית נדון ברצועת מדחום מהסוג הראשון, בו אין הרצועה מגלה את גובה החום, אלא רק קובעת אם יש חום אם לאו.

לכאורה אין הבדל אם השינויים החלים בגלאי-החום הם שינויים כימיים או פיזיקליים. בשני המקרים נראה בהשקפה ראשונה שיש בזה חשש איסור כותב, ולא עדיף מכתבת דיו על גבי סקרא שיש בזה משום איסור כותב כמבואר בגיטין יט א, וכן פסק הרמב"ם הל' שבת פ"א הט"ז, וכן בירושלמי שבת פ"ב ה"ד: „א"ר חייא בר בא אילין בני מדינתא ערומין סגין, כד חד מניהון בעי משלחה מילה מסטריקין לחבריה, הוא כתב במי מילין, וההן דמקבל כתיבייה הוא שופך דיו שאין בה עפץ והוא קולט מקום הכתב, עשה כן בשבת מהו, רבי יוחנן ורשב"ל תרווייהון אמרין והוא שכתב דיו ע"ג דיו וסיקרא ע"ג סיקרא, אבל אם כתב דיו ע"ג סיקרא וסיקרא ע"ג דיו חייב וכר' „

וע"ש בפ"מ, וראה או"ח סי' שמ מ"ז ס"ק ג, ודבריו צריכים ברור, ועיין הר צבי יו"ד סי' ר"ל.

אלא מכיון שהדרך להשתמש במדהום זה היא לא להדביק את הרצועה על מצח האדם כי אם לאחוז את הרצועה על המצח, וכשמפסיקים לאחוז לא נראית שום אות על הרצועה, יש לדון בזה כדין מלאכה שאינה מתקיימת שאין בזה אלא איסור מדברי סופרים בלבד וכמבואר במשנה שבת קב ב: „זה הכלל כל העושה מלאכה ומלאכתו מתקיימת בשבת חייב“, ואף אם ימשיכו לאחוז ברצועה יראו את האותיות. ועיין בזה בספרי „מעשה וגרמא בהלכה“ ח"ד פ"ו מה שנתבאר בזה בדברי היד רמה והתבונ"ש, ולכאורה נראה שבנידון שלנו כו"ע לא פלגי שדינו כמלאכה שאינה מתקיימת, שהרי בודאי הרצועה תגיע למצב שלא יראו עליה שום אות. שהרי יפסיקו לאחוז את הרצועה על מצחו של האדם, ודינו ככתב שאינו מתקיים.

ונראה שאין הנידון שלנו שייך לשיטת הב"ח או"ח סי' ש"מ ועוד פוסקים במוחק שעוה שעל אותיות הכתובות שחייב משום מוחק, שהרי הדבר ברור שאין חייב בכותב אלא במתקיים, וכמבואר במשנה, ובודאי גם לענין מוחק כתב שאינו מתקיים לא מתחייב, וכמבואר בפוסקים לענין שבירת עוגה וכדומה, וא"כ בהכרח לומר דדברי הב"ח קאי בשעוה המתקיימת ואו יש חשש איסור תורה, משא"כ בשעוה שאינה מתקיימת דשם יש לדון בזה רק משום חשש איסור דרבנן.

חצי שיעור או חצי מלאכה

אמנם אין לדון בנידון שלנו לקולא מצד חצי שיעור, שהרי בסוג זה של רצועה אם יש לאדם חום, אזי ב' אותיות מתחילות לזהור, ואף שאין לאותיות אלו כל משמעות לעצמם, הרי יש להם משמעות בשפה הלועזית, וא"כ אין זה גרוע מכתובת „שם משמעון“, ראה שבת קג א, ובפרט שיש כמה וכמה פוסקים שס"ל שגם לענין שבת חצי שיעור אסור מן התורה, ראה רש"י שבת עד א' ד"ה וכו', הגהות אשרי סוף פ"ז דשבת, רבינו ירוחם נתיב יב חלק יד, ועיין בביאור הלכה סי' שמ סעי' א ד"ה על שהוסיף שכן דעת עוד מן הפוסקים, אלא שבמקום שנתפרש שיעורו במשנה כתב במגן אבות מלאכת אורג שאינו חצי שיעור אלא חצי מלאכה שאם מפורש השיעור במשנה ס"ל לחז"ל דבפחות מזה אין שם מלאכה כלל,² ולא שייך חצי שיעור ומותר מן

2 הדבר מבואר בפירוש בתוספתא ביצה פרק ד הלכה ב וז"ל התוספתא: „...והאורג חוט אחד בין בבגדי קודש ובין בגדי הדיוט והכותב אות אחת בין בכתבי קודש ובין בכתבי הדיוט, בשבת חייב חטאת ביו"ט לוקה ארבעים דברי ר"א, וחכמים אומרים בין בשבת בין ביו"ט אינו אלא שבות“. הרי שמתוספתא זו ברור בדעת חכמים חד מתרי: או שחצי שיעור בשבת מותר מן התורה או שכתובת אות אחת או אריגת חוט אחד אינה חצי שיעור אלא חצי מלאכה ומותרת מן התורה.

התורה, ע"ש, וכתובה הרי נתפרשה שיעורה במשנה, וראה מנחת חינוך מצוה לב בקונטרס מוסד השבת אות יז (העושה שני בתי גירין) ואות יט (האורג) שהביא את דברי המגן אבות, אמנם עיין במאירי שבת ג, ב, וצ"ע, ועל כל פנים בנידון שלנו יש בזה משום כתיבת שני אותיות, ואף שאינו פס"ד מ"מ מתכוון הוא לכך. (ויש לדון בנידון שלנו אם יש לצרף את דעת האו"ז, הובא ברמ"א או"ח סי' ש"ו סעי' י"א, אמנם הפוסקים שלאחריו לא הביאו את דעת האו"ז, וראה מג"א סי' ש"מ ס"ק י, שו"ע הרב שם סי' ש"ו סעי' כ"ד ובמשנ"ב ובבאה"ל שם).

האם המדידה לצורך החולה?

אמנם אילו היה הדבר באמת צורך חשוב לחולה, אף שאין בו סכנה, שמסתמא כשיש לאדם חום יש לו דין כחולה שאב"ס, שיש סוברים בשו"ע או"ח סי' שכ"ח שהותר בשבילו איסור שבות, וראה מג"א סי' שז ס"ק ז וברמ"א או"ח סי' שכ"ח סעי' לו ובמג"א שם ס"ק מ"א, ועוד. ועיין גם כתובות ס'. להסוברים שחליבה בשבת יש בה איסור תורה, ע"ש. ובפרט בקטן שכל צרכי קטן כחולה שאב"ס, היה מקום כאן להקל ובצירוף הא דהכתב אינו מתקיים. אמנם בכל אופן יש להסתפק האם ברצועה זו יש בה צורך החולה, הואיל ואין הרצועה מגלה את מידת החום של החולה, רק מגלה אם יש לו חום או שאין לו חום, ואם יש לו חום נצטרך לאחר מכן למדוד את מידת החום במדחום הרגיל, וא"כ אין הרצועה מקילה על החולה בעצמו, ואולי היא רק מקילה על העוסקים בדבר. ואם כן יתכן ואין כאן ההיתר הקיים לצרכי רפואה של חולה שאין בו סכנה.

אמנם בסוג השני, היינו רצועה שבה אפשר לעמוד גם על מידת החום של החולה, ואחרי המדידה לא צריך למדוד במדחום הרגיל, ובאם אין מד-חום הרגיל, ויש צורך לדעת את מידת החום שע"י זה ידעו לטפל בחולה כראוי, יש מקום להקל גם ברצועה שמתגלות בה האותיות.

רצועות מסוג שלישי ורביעי

ברצועה מהסוג השלישי שהאותיות או כל סימן אחר גיכרים בה לפני השימוש בה, יש מקום רב יותר להקל. ואכן ברצועה מהסוג הרביעי שיש

ועיין ברבינו ירוחם נתיב י"ב חלק י"ד, שכראש החלק כתב שחצי שיעור במלאכת שבת אסור מן התורה (דף פו.), ובהמשך הדברים (דף פז.) כתב רבינו ירוחם שכתיבת אות אחת בשבת איסורה מדברנן בלבד.

ועיין עוד ברש"י שבת עד ע"א ד"ה וכי מותר לאפות פחות מכשיעור, וברשב"ם ב"ב ג"ה ע"ב ד"ה במסכת שבת תנו, באר יצחק (לגרי"א מקובנה) או"ח סי' ט"ו ענף ו', חלקת יואב יו"ד סי' ט', ביה"ל ריש סימן ש"מ ד"ה על שתי שערות, תוצאות חיים לגר"מ זמבה הי"ד סי' ח', ועוד. הרב מרדכי הלפרין

בצד האותיות הלועזיות משבצת ליד כל אות, ובשעה שמתמשים בה ניכר במשבצת שינוי צבע בלבד, ולא מתגלה על הרצועה שום צורת אות או כל סימן אחר, וברצועה זו יש לדין עוד יותר לקולא, שהרי אין כאן גילוי אותיות אלא גילוי רישום, ואשר בזה נחלקו ת"ק ור"י במשנה שבת ק"ג א אם חייב רק בכותב או גם ברושם, ונחלקו הפוסקים אם ההלכה כת"ק או כר"י, ויש שכתבו שאף ת"ק מודה שרושם הוי תולדה דכותב, אלא שנחלקו אי רושם הוי אב מלאכה או תולדה לבד. וראה טור או"ח סי' שמ: „מותר לרשום בצפורן על הספר כמו שרושמים לסי', לפי שאין זה דבר המתקיים", וכן בשו"ע שם סעי' ה, ובב"ח וט"ז שם ס"ק ד תמהו אמאי הקילו ברושם יותר מכותב, דבכותב אעפ"י שאינו מתקיים אסור מדרבנן, ומדוע ברושם בדבר שאינו מתקיים התירו לכתחילה, ועיין באליה רבה שם אות יג שכתב ליישב דעת הטור והשו"ע דס"ל דרושם אינו אסור אלא מדרבנן אפילו במתקיים, ולכן באינו מתקיים מותר אפילו לכתחילה, ע"ש. ובבאה"ל ד"ה מותר.

וראה דרכי משה שם אות א, כו"ע הרב שם סעי' ז, חיי אדם הל' שבת כלל לו סעי' ג' שתפסו לחומרא, וכ"ה בעוד פוסקים, ויש שפירשו כן גם בדעת הרמב"ם פי"א מהל' שבת הל' יז שכתב: „רושם תולדת כותב הוא, כיצד הרושם רשמים וצורות בכותל וכו' הרי זה חייב משום כותב", ובה"ה שם ס"ל להרמב"ם שאף לת"ק תולדה דכותב הוא וראה גם מג"א סי' שכג ס"ק ה, אולם ראה באה"ל סי' י"מ שם.

וא"כ יש בזה מחלוקת הפוסקים שיש שאסרו ברושם אף אם אינו מתקיים, ויש שהתירו אם אינו מתקיים, וממילא בנידון שלנו שיש בזה איזה צורך של חולה יש לנו לסמוך על המקילין.

סיכום

הענין של רצועת מד חום גדון בארבעה אופנים. א. רצועה שהאותיות לא נראות לפני השימוש, ולאחר השימוש כשמתגלות האותיות, אין אנו יודעים את מידת החום של החולה, ברצועה זו יש להסתפק. ב. רצועה כנ"ל, אולם לאחר השימוש כשמתגלות האותיות יודעים את מידת החום של החולה. ברצועה זו יש מקום להקל. ג. רצועה שהאותיות נראות בה לפני השימוש, אף בה יש מקום להקל. ד. רצועה שאין מידת החום מתגלית ע"י האותיות, כי אם ע"י המשבצות שנמצאות ליד כל אות, שבשעת השימוש ברצועה ניכר במשבצות שינוי צבע בלבד. ברצועה זו יש מקום רב יותר להקל.